

Meyza, Katarzyna

Skarpa Warszawska na odcinku od ulicy Sanguszkki do Trasy W-Z w świetle archeologicznych wierceń badawczych

Światowit 1 (42)/Fasc.B, 161-167

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Skarpa Warszawska na odcinku od ul. Sanguszkii do Trasy W-Z w świetle archeologicznych wierceń badawczych (Pl. 63-67; 98-100)

Prace archeologiczne na terenie Skarpy Staromiejskiej w Warszawie zapoczątkowane zostały przez obserwacje i nadzory prowadzone w trakcie odgruzowywania Starówki, Zamku oraz przy budowie Trasy W-Z. Od roku 1949 do 1968 regularne badania archeologiczno-architektoniczne i historyczne prowadziła powołana w tym celu Komisja Badań Dawnej Warszawy (KBDW). Jedną z zastosowanych metod badawczych były wiercenia geotechniczne. Pierwsze przeprowadzono w roku 1951 na terenie Zamku Królewskiego. Lata 1952-53 przyniosły serię wierceń na obszarze Starego i Nowego Miasta. Kolejnym okresem w historii badań archeologicznych są lata 1964-67 (GAŚSOWSKI, GIERLACH 1969-71: 1-18), w których przeprowadzono serię wierceń na skarpie Zamku wzdłuż ściany ryzalitu środkowego i tzw. Bacciarellówki. Ich wyniki – dotychczas jedynym opublikowane – opracował i przedstawił Jacek Strupiechowski (STRUPIECHOWSKI 1971: 61-67). Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte to okres stacjonarnych badań archeologicznych prowadzonych przy odbudowie Zamku, oraz na obszarze skarpy zamkowej i przedzamcza¹.

Obecnie powraca zainteresowanie wierceniami jako nie niszczącym i bezkonfliktowym sposobem uzyskiwania informacji o stratygrafii utworów antropogenicznych zalegających w obszarze żywych organizmów miejskich. Dotyczy ono tych miejsc, które objęte są ochroną przez Konserwatora Zabytków. Wśród wielu, na terenie aglomeracji Warszawy głównymi są: skarpa Starego i Nowego Miasta.

W latach 1996-97 realizowano program „Skarpa”, w którym oprócz badań sondażowych prowadzono wiercenia, które miały na celu rozpoznanie geotechniczne podłoża na równi z oceną archeologiczną warstw kulturowych. Prace prowadzili: w roku 1996, M. Czarnecki a w roku 1997, P. Wielowiejski i K. Meyza.

Wiercenia badawcze prowadzone przez KBDW w latach pięćdziesiątych

Celem prac prowadzonych w tym okresie było:

- znalezienie odpowiedzi na pytania dotyczące kształtu skarpy staro- i nowomiejskiej²,
- poszukiwanie wczesnośredniowiecznego rodowodu Nowego Miasta³,
- badanie kształtu i kierunku przebiegu fosy miejskiej i grodowej⁴.

Wiercenia przeprowadzono, jednak nie podjęto prac nad analizą i opracowaniem wyników. Dokumentacja otworów archiwalnych zawiera dane metryczne, opisowe i szkic barwny przekroju. W większości przypadków brak jest informacji o znalezionych zabytkach. W archiwum Komisji Badań Dawnej Warszawy a obecnie w Dziale Archeologicznym Muzeum Historycznego m.st. Warszawy znaleźć można karty odwiertów lub wyciągi dla 179 otworów wykonanych w roku 1952 i dla 145 wykonanych w 1953 r.

Dokumentację tę można wykorzystać jedynie do oceny głębokości zalegania stropu gruntów naturalnych (calca).

Rezultaty wierceń w połączeniu z wynikami stacjonarnych badań archeologicznych pozwoliły A. Świechowskiej wysunąć w latach pięćdziesiątych, a w sześćdziesiątych bronić tezy o kształcie i przebiegu średniowiecznej fosy grodu książęcego na terenie Dziedzińca Wielkiego Zamku Królewskiego (ŚWIECHOWSKA 1971: 371). Badania wykopaliskowe przeprowadzone w 1978 r. w pełni potwierdziły wcześniejsze ustalenia A. Świechowskiej (DOBKOWSKI 1991: 95-118).

Wymagania stawiane pracom archeologicznym przy wierceniach prowadzonych w ostatnim czasie na terenie Warszawy to rezultat opieki konserwatorskiej, jaką sprawuje w PSOZ WKZ p. mgr Barbara Piotrowska. Przy ograniczonych możliwościach prowadzenia samodzielnych prac wykopaliskowych wyniki wierceń mogą wnieść nowe cenne informacje.

Badania te mają charakter towarzyszący a podstawowym celem jest rozpoznanie warunków geotechnicznych – stąd niezwykle ważny w tej sytuacji jest dokładny

¹ Zbiór artykułów zamieszczonych w Roczniku Warszawskim, między innymi pióra A. Świechowskiej (ŚWIECHOWSKA 1979: 85-104).

² Na skarpie staromiejskiej wykonano trzy ciągi otworów: ul. Brzozowa 25 – Bugaj 9: 8 otworów, ul. Jezuicka 6 – Góra Gnojowa: 5 otworów, ul. Brzozowa 13 – szerokość ulicy, na skarpie nowomiejskiej po pn. stronie kościoła św. Benona – ul. Rybaki: 6 otworów.

³ Wykonano siedem otworów w rejonie ul. Franciszkańskiej i Koźlej; oraz czternaście w Rynku Nowego Miasta.

⁴ Fosa miejska, wzdłuż Barbakanu: 11 otworów, wzdłuż fosy po pd. stronie Barbakanu: 19 otworów, przekrój w linii ul. Ryerska – Podwale: 17 otworów. Fosa grodowa na terenie Dziedzińca Wielkiego Zamku Królewskiego: 12 otworów.

określony zakres pracy archeologa. W tym celu wykorzystano i rozwinięto metodę dotychczas stosowaną w badawczych wierceniach archeologicznych (GIERLACHOWIE 1967: 166-169).

Metoda pracy w terenie, analiza uwarstwień i materiałów zabytkowych powinna pozwolić na wyjaśnienie ich układu i charakteru, a w efekcie końcowym doprowadzić do oceny czasu i przyczyn ich powstania w wybranym pojedynczym punkcie miasta.

Wyniki analizy należy zweryfikować, o ile to możliwe, danymi pochodzącymi ze źródeł pisanych i ikonograficznych.

Jednak najważniejszym etapem prac archeologicznych przy wierceniach, co może wydać się oczywiste, jest odtworzenie układu stratygraficznego zespołu warstw kulturowych w postaci rysunku rekonstrukcyjnego.

Zakres prac archeologicznych zastosowany przy robotach wiertniczych⁵:

Prace w terenie

– rejestracja uwarstwień struktury antropogenicznej w kolejno mechanicznie wydobywanych odcinkach, których długość zależna jest od zastosowanej techniki wiercenia,

a. szczegółowy przegląd wydobytego materiału geologicznego z poszczególnych odcinków, wyróżnienie warstw kulturowych, wybranie wszystkich występujących w nich materiałów zabytkowych, pobranie próbek warstw, opatrzenie metryką;

b. prowadzenie dziennika polowego w którym należy wykonać opis każdego odcinka wydobytej mechanicznie warstwy, konieczne są tu dane metryczne, opis struktury i barwy oraz karta otworu przygotowana na papierze milimetrowym w celu szkicowania zróżnicowań obserwowanych w warstwach mechanicznych;

c. prowadzenie dokumentacji fotograficznej miejsca i sposobu prowadzonych wierceń.

Prace kameralne

– rekonstrukcja rysunkowa układu stratygraficznego w otworze wiertniczym na podstawie opisu w dzienniku, szkicu i pobranych próbek, w czytelnej skali, tu proponuję dla osi pionowej skalę 1:50, dla osi poziomej 1:20;

– rekonstrukcja funkcji obserwowanych uwarstwień, i horyzontów chronologicznych na podstawie

analizy wydobytego materiału zabytkowego i zrekonstruowanej rysunkowo sekwencji uwarstwień.

Wyniki badań archeologicznych towarzyszących wierceniom geotechnicznym prowadzonym przez Instytut Techniki Budowlanej

Zasięg prac badawczych prowadzonych przez ITB, obejmujących obszar skarpy od ul. Sanguszki do Al. Jerozolimskich nie pozwala na przedstawienie całości wyników. W programie przewidziano wykonanie 40 otworów uzupełniających, istotnych dla badań geologicznych i ekspertyz geotechnicznych. Wybrane punkty to otwory o dużej średnicy (20 cm), zlokalizowane w strefie ochrony konserwatorskiej Starego i Nowego Miasta (pl. 63). Wyjątek stanowią dwa odwierty o małej średnicy (8 cm) wykonane w ogrodach Zamku Królewskiego. Porównanie wyników uzyskanych w odwiertach o tak dużej różnicy prowadzi do wniosku, że istnieje zależność między średnicą otworu a liczbą zabytków i tym samym szansą na prawidłową ocenę chronologiczną⁶. Nie należy jednak rezygnować z możliwości zastosowania świda geologicznego o małej średnicy ponieważ ma pewną zaletę: pobierać nim można warstwę mechaniczną odcinkami co 20 cm.

Przedstawiane tu wyniki badań archeologicznych są częścią opracowania, którego podstawą były: szczegółowy opis struktury warstwy mechanicznej (część I) oraz analiza uwarstwień i materiału zabytkowego, określenie chronologii i interpretacja (część II). Wyniki badań (część III) są rezultatem połączenia wyników analizy danych archeologicznych z wiadomościami ze źródeł pisanych.

Podnóże skarpy Zamku Królewskiego

Wykonano dwa otwory o średnicy 8 cm, nr 31 i 30, przy użyciu małej ręcznej wiertnicy (pl. 63.a).

W otworze nr 31 (pl. 98), położonym najbliżej ściany Arkad Kubickiego zarejestrowano 11 warstw, z których 7 powstało w tym miejscu. Nawarstwienia kulturowo-antropogeniczne mają tu miąższość 5,3 m i ułożone są na naturalnej warstwie szarego piasku – mady rzecznej. Warstwy te dają obraz kumulacji od przełomu XVI/XVII do XIX w., co oznacza, że miejsce to mogło zostać zarejestrowane na jednej z dwóch najstarszych panoram Warszawy z końca XVI w., na obrazie Christiana Melicha z 1625 r. i na widoku Zamku wg rysunku Dahlberga z 1656 r.

⁵ Ten zakres prac zastosowano w badaniach archeologicznych towarzyszących wierceniom geotechnicznym Instytutu Techniki Budowlanej. Wiercenia ITB prowadzone przez prof. dr hab. Lecha Wysokińskiego miały na celu realizację programu badawczego diagnozującego stan geotechniczny skarpy śródmiejskiej. Badania terenowe prowadzono w lutym 1998 r. na obszarze skarpy i podskarpi Starego i Nowego Miasta, Zamku a w dalszej kolejności na terenie podnóża skarpy śródmiejskiej: na Mariensztacie i Powiślu oraz na samej skarpie. Arche-

ologicznym nadzorem badawczym objęto 14 otworów o średnicy 20 cm i 25 o średnicy 5-8 cm. Opiekę merytoryczną nad pracami archeologicznymi autorka zawdzięcza prof. dr hab. Jerzemu Gąssowskiemu.

⁶ Otwory nr 515 i 30, teren pod skarpią Zamku i Góry Gnojowej, mają taką samą charakterystykę, różni je średnica. Z otworu nr 515 o średnicy 20 cm wydobyto 195 przedmiotów zabytkowych podczas gdy z otworu nr 30 o średnicy 8 cm odpowiednio mniej – 62 szt.

W otworze nr 30, (pl. 98) zlokalizowanym w ogrodach zamkowych odnotowujemy zupełnie inny obraz nawarstwień, głównie nasypy nawiezione w połowie XIX w. celem zasypiania strefy przybrzeżnej Wisły i stworzenia podłoża dla ogrodów zamkowych. Nawarstwienia kulturowe mają tu miąższość 5,6 m i składają się z siedmiu warstw ułożonych na podkładzie szarej gliny i szarego piasku – mady rzecznej.

Dotychczas uzyskane wyniki prac archeologicznych prowadzonych na tarasie wschodnim Zamku dają obraz skarpy o łagodnym zboczu na obszarze do 6 m od lica ściany ryzalitu i zalegających na niej uwarstwień⁷. Prace prowadzone na zboczu i u podnóża Arkad stanowią podstawę dla studiów nad konstrukcjami wzmacniającymi skarpe zamkową. Prace dotyczą: oporowego muru wazowskiego wybudowanego w latach dwudziestych XVII w., konstrukcji Wielkiej Oficyny (Stancji Saskich) inwestycji podjętej około 1740 r., muru oporowego na wysokości górnego tarasu zamkowego z czasów przebudowy saskiej i Arkad Kubickiego z lat 1818-20 (LESZCZYŃSKI, ŁOZIŃSKI 1991: 88-94; ŚWIECHOWSKA 1979: 92-95).

Prace archeologiczne prowadzone w 1974 na tarasie zalewowym (strefa XIII) ujawniły istnienie pała drewnianego będącego elementem umocnienia brzegu Wisły (GARUS 1991: 22) jest ono widoczne na panoramie Szarffenberbera z 1581 r. (SROCYŃSKA, JAWORSKA 1985: 4) a także na rycinie Hogenberga z końca XVI w.

Warstwy w długim wykopie na przedpolu Arkad (strefa XIII wykop 2) zostały zadokumentowane do głębokości maksymalnej 4 m od powierzchni przy narożniku południowo-wschodnim (GARUS 1991: 21), podczas gdy w porównywalnym otworze nr 31 uzyskano przekrój przez 11 warstw sięgających 5,30 m od powierzchni. Tym samym otwór nr 31 stał się cennym uzupełnieniem obrazu stratygrafii podnóża skarpy zamkowej i na przedpolu Arkad Kubickiego.

Podnóże skarpy staromiejskiej

Teren poniżej Góry Gnojowej

Wykonano dwa otwory o średnicy 20 cm, nr 514 i 515 przy użyciu wiertnicy samochodowej (pl. 63a, 98).

W otworze nr 514 zlokalizowanym najbliżej podnóża Góry Gnojowej (narożnik ul. Bugaj i Steinkellera) uzyskano przekrój przez 12 warstw sięgających 17 m poniżej współczesnej powierzchni. Podłożem dla nich jest

silnie spoisty jasnoszary il. Warstwy od 7-ej do 12-ej zalegające w głąb od 3,8 m poniżej współczesnej powierzchni to zasyp powstały w pocz. XIX w. wypełniający głęboką trzynastometrową niszę. Znalezione w najniższej warstwie materiał zabytkowy pochodzi z XVII i XVIII/XIX w. (pl. 66:1, 67: 6). Warstwa 7 zamykająca od góry zasyp zawiera materiały zabytkowe z XVII i przełomu XVII na XVIII w. (pl. 66: 2, 6, 8, 10). Wyjaśnienia tak głębokiego zalegania trzeba szukać odwołując się do źródeł pisanych i ikonograficznych.

Góra Gnojowa od początku istnienia miasta była wysypiskiem śmieci. Pierwotny kształt skarpy, co dziś można odtworzyć, sprzyjał takiej działalności. Skarpa miała tu ostre zbocze, na krawędzi którego posadowiono mur obronny⁸. Wygląd skarpy w miejscu Góry Gnojowej przedstawia rycina Hogenberga z końca XVI w. Warstwy zarejestrowane w archiwalnych otworach nr 79, 80 dające przekrój przez ul. Brzozową ułożone są na podłożu suchego, sypkiego, średnioziarnistego piasku. Warstwa określona jako średniowieczna ma miąższość 1,5 m w otworze położonym bliżej muru obronnego (nr 79) i 2,65 m na stoku (nr 80). W warstwie określonej na pochodzącą z czasów Średniowiecza znaleziono ślady drewna, które mogą świadczyć o próbach umacniania stoku. Na współczesnej kulminacji Góry Gnojowej warstwy sięgają 24,2 m -26,0 m od powierzchni, przy czym najniżej położona datowana na XIV-XVw., ma miąższość 6 m (MEYZA 1997).

W rachunkach miejskich istnieją potwierdzenia licznych akcji znoszenia do rzeki tego wysypiska. Pierwsze informacje pochodzą z początku XVII w. Według Jerzego Gromskiego w XVII w. Wisła podchodziła pod samą skarpe, do linii ul. Bugaj (GROMSKI 1977: 208-212). Mimo wielokrotnego uprzątnięcia śmieci Góra rosła, aż w roku 1725 postanowiono u podnóża Góry wystawić na koszt miasta „chałupę dla pacholców, którzy mieli porządku pilnować” (GROMSKI 1977: 212). W roku 1766 Michał Ogiński, wojewoda wileński, zdecydował się założyć przedsiębiorstwo mające produkować saletrę z odpadów. Przedsięwzięcie to się nie udało, a problem Góry Gnojowej definitywnie rozwiązano dopiero w połowie XIX w.

Na widoku z 1775 r., znanym jako Panorama Baryczkowska, widoczne są rozmiary Góry i zabudowania na brzegu Wisły.

Obserwacje archeologiczne w trakcie wykonywania otworu nr 514 a także analiza znalezisk potwierdzają i rozszerzają informację dotyczącą tego miejsca. Na podstawie charakterystyki warstw w otworze, można przyjąć

⁷ Nachylenie skarpy wynosi ok. 20-30°, miąższość uwarstwień 5,80-3,30 m (ŚWIECHOWSKA 1979: 95, fig.4; STRUPIECHOŃSKI 1971: 69).

⁸ Przekrój uzyskany na podstawie wykonanych w 1952 r. dwóch otworów nr 79 i 80 przez ul. Brzozową w miejscu bu-

dynku nr 13, rejestruje kąt nachylenia stoku, który wynosi tu 45°, a warstwy zalegają od 6 do 9 m poniżej współczesnej powierzchni, cf. *Szkice Staromiejskie*, O. PUCIATA et al., Warszawa 1955, fig. 7.

istnienie w tym miejscu głębokiego zakola rzeki wydrążonego przez silny nurt Wisły, być może skierowany tu celowo w latach dwudziestych XVII w. z których pochodzą pierwsze informacje o niwelacjach Góry Gnojowej. Definitywne zasypianie koryta nastąpiło prawdopodobnie w początkach XIX w. ziemią z Góry Gnojowej. Na ustabilizowanym zasypie na początku XX w. posadowiono budynek gospodarcze.

Otwór nr 515 położony bliżej współczesnego nurtu Wisły wykazał istnienie w XVIII w. nawierzchni drogi prowadzącej do rzeki (warstwa 4). Nawarstwienia kulturowe mają tu miąższość 6,5 m i stanowią je cztery warstwy ułożone na naturalnym podłożu, sino-niebieskawego iłu. Materiał zabytkowy znaleziony w najniższej 4-tej warstwie pochodzi z XVIII w. (pl. 67: 4, 8). Droga widoczna jest na Panoramic Baryczkowskiej z 1775 r. Prowadzi łukiem od zabudowań Kanonii do nabrzeża. Warstwa trzecia o miąższości 1,35 m, przykrywająca powierzchnię drogi zawierała materiał z XIV-XV w. (pl. 64: 7,8). Późniejszą historię tego miejsca znaleźć możemy w opracowaniu Marii Lewickiej-Cempa (LEWICKA-CEMPA 1977) i Atlasie Dawnej Architektury ulic i placów Warszawy (ZIELIŃSKI 1995: 237).

Teren wąwozu ul. Mostowej

W okolicy budynku Prochowni wykonano, przy użyciu wiertnicy samochodowej, 2 otwory badawcze o średnicy 20 cm, oznaczone nr 510 i 511 (pl. 63b, 99).

W otworze nr 510 po stronie pd. Prochowni (narożnik ul. Bugaj i ul. Mostowej) zarejestrowano nawarstwienia kulturowe o miąższości 4,9 m w formie dziewięciu warstw ułożonych na naturalnym podłożu piasku przemieszanego z szarą gliną. Przekrój przez uwarstwienia otrzymano w trzech odcinkach, czego powodem była trudna do przewiercenia warstwa fundamentu (warstwa 4) wymagająca przestawienia wiertnicy o 0,10 m i o 1,0 m na pd. Spośród dziewięciu warstw dwie najniższe odpowiadają okresowi użytkowania tego terenu przed wybudowaniem w roku 1580 mostu i Baszty Mostowej. Warstwy (nr 9 i 8 a b) są silnie nasycone zabytkami z XVI w. (pl. 65: 2-4, 6-8). Wiązać je należy z momentem rozebrania budynku drewnianego ze względu na bezpieczeństwo nowo wybudowanego mostu (BERDECKA, PUCIATA, RUTKOWSKA, SZWANKOWSKA 1955: 80). Z tego okresu pochodzi panorama Hogenberga, na której budynek Baszty Mostowej stoi na wolnej przestrzeni podczas gdy u podnóża skarpy widoczna jest gęsta zabudowa. Dość szybko, bo już na początku XVII w. w pobliżu Baszty powraca zabudowa, a po niej kolejna faza wyburzeń w połowie XVII w. związana z przebudową Baszty na Prochownię. W roku 1769 podlega ona kolejnej przebudowie tym razem na więzienie, a droga ku Wiśle otrzymuje nazwę Poprawa. Mieszkańcy jednak zdecydowali inaczej zmieniając jej nazwę na Boleść.

W XVIII w. po stronie południowej (tam gdzie wykonano otwór nr 510) znajdowały się 3 posesje: na ro-

gu ul. Boleść i Bugaju jednopiętrowa kamienica Dziezkowskiego wybudowana przed 1780 r. (ZIELIŃSKI 1995: 195, fig. 97); dalej kolejno dworek i spichlerz. Na Panoramic Baryczkowskiej są widoczne wszystkie te budynki. Zabudowę tego miejsca w czasach późniejszych rejestruje M. Lewicka-Cempa (LEWICKA-CEMPA 1997: XV). W wyniku wierceń otrzymano przekrój i materiał zabytkowy potwierdzający dane ze źródeł pisanych i ikonograficznych. Istotną informacją dla działań Konserwatora Zabytków jest głębokość i miąższość najstarszych szesnastowiecznych warstw.

W otworze nr 511 położonym na wschód od Baszty Prochowej (przy ul. Boleść) nawarstwienia kulturowe mają miąższość 5,1 m. Jest tu pięć warstw ułożonych na naturalnym podłożu gliny i szarego piasku. Nasypano je celowo w latach siedemdziesiątych XVIII w. Pracę tę wykonali więźniowie zwożąc tu „gnoje, śmiecie, gruzu” z miasta nad Wisłę. Urządzono tu ogród więzienny. W roku 1793 teren ten oficjalnie został przyłączony do miasta (BERDECKA, PUCIATA, RUTKOWSKA, SZWANKOWSKA 1955: 82). Zaznaczył go na swoim planie z roku 1779 major Hennequin. Bruk (warstwa 3) zarejestrowany w otworze nr 511 należy przyjąć za oryginalną nawierzchnię ul. Boleść w XIX i XX w.

Teren po północno-wschodniej stronie Barbakanu

U podnóża murów obronnych wykonano trzy otwory (pl. 63b, 99) o średnicy 20 cm oznaczone numerami 506, 507, 508. We wszystkich zarejestrowano płytkie zaleganie nasypów i warstw wyburzeniowych. W otworach nr 507 i 508 miąższość nawarstwienia nie przekroczyła 1,9 m i czterech warstw ułożonych na podłożu żółto-szarego piasku. Nie znaleziono w nich materiału zabytkowego. Na głębokości 0,7 m w odwiercie nr 507 wystąpiły pozostałości fundamentu, stąd powstała konieczność przestawienia wiertnicy o 0,10 m w kierunku wschodnim.

W otworze nr 506 wykonanym w pobliżu ściany Barbakanu nawarstwienie miało miąższość 1,5 m i formę dwóch warstw zalegających na naturalnej warstwie piasku i brunatno-żółtej gliny. Jedynie tu, w ponad metrowej warstwie gruzu wystąpiły fragmenty naczyń piętnastowiecznych (pl. 64: 2) razem z fragmentami dwudziestowiecznej porcelany.

Pierwotnie teren ten był głębokim wąwozem, którym w kierunku Wisły spływał strumień zwany Dunajem. W latach dwudziestych XVI w. pojawia się pierwsza nazwa wąwozu i ulicy, Wieliszewo (BERDECKA, PUCIATA, RUTKOWSKA, SZWANKOWSKA 1955: 75-76). W końcu XVI w. zabudowana była głównie jej strona północna. Jediną budowlą przy murach obronnych był wówczas szpital św. Łazarza. Na rycinie Hogenberga z końca XVI w. teren przy murach wydaje się być nie zabudowany. Z połowy XVII w. pochodzą wzmianki o Piwnicy Gdańskiej, która znajdowała się w narożniku muru obronnego i Barbakanu (BERDECKA, PUCIATA, RUTKOWSKA, SZWANKOWSKA 1955: 77; LEWIC-

KA-CEMPA 1997: XIII). W XVIII w. południowa strona ul. Mostowej była już zabudowana, co przedstawia Panorama Baryczkowska z lat 1775-80. Wyraźnie widać na niej kompleks budynków szpitala św. Łazarza, który w 1819 r. przeniesiono na ul. Książęcą.

W powojennym programie odbudowy Starego Miasta zrezygnowano z odtwarzania tej zabudowy, teren głęboko zniwelowano – o czym świadczą wyniki wierceń – tworząc zupełnie nowy kształt tej części Skarpy.

Przesuwając się w kierunku Wisły, wykonano jeszcze jeden otwór o średnicy 20 cm oznaczony nr 509 (pl. 63b, 99) (narożnik ul. Mostowej i Brzozowej). Miejsce wiercenia odpowiada przestrzeni pomiędzy dawną zabudową szpitala św. Łazarza a oficyną budynku przy ul. Brzozowej 45. Nawarstwienia kulturowe mają miąższość 2,5 m. Były to cztery warstwy zalegające na naturalnym podłożu szarej gliny. Są to nasypy świadczące o wyburzeniach i głębokiej niwelacji tego miejsca w okresie powojennym.

Nowe Miasto

Na terenie Nowego Miasta wykonano 3 otwory badawcze o średnicy 20 cm oznaczone numerami 501, 502, 503 (pl. 63c, 100).

Otwór nr 501 przy ul. Franciszkańskiej naprzeciw ul. Kozłej dał przekrój przez nasypy, które powstały tu w końcu XVIII w. Nawarstwienia kulturowe mają tu miąższość 1,2 m – są to trzy warstwy ułożone na naturalnym podłożu gliny o barwie rudobrazowej. Miejsce to ma bogatą dokumentację wierceń archeologicznych. W 1953 r. wykonano tu sześć otworów w poszukiwaniu śladów przedlokacyjnego osadnictwa (ŚWIECHOWSKA 1961: 13,17). Z dokumentacji archiwalnej wynika, że na całe natrafiono na głębokości 1,25-2,0 m a otwór wypełniały warstwy kulturowe o nieokreślonej chronologii⁹. Kolejny otwór o średnicy 20 cm oznaczony nr 502 wykonano przy ul. Pieszkiej pomiędzy budynkami. Nawarstwienia kulturowe mają tu 2,1 m miąższości i formę czterech warstw ułożonych na naturalnym podłożu żółtej zapiaszczonej gliny. Koresponduje z nim mały otwór nr 57 na zapleczu ul. Freta 38¹⁰. Cechą charakterystyczną tych dwóch otworów znajdujących się wobec Rynku Nowego Miasta na dwóch przeciwległych narożnikach jest warstwa z XVI w. (warstwa 4-ta) przykryta (otwór 502) a przewarstwiona (w przypadku otworu 57) intensywną warstwą spalenizny. Wystąpienie tej warstwy w dwóch odwiertach jest ważnym świadectwem potwierdzającym wydarzenie zna-

ne ze źródeł historycznych. W roku 1544 Nowe Miasto zostało zniszczone przez wielki pożar. Zahamował on okres rozkwitu i stał się przyczyną zubożenia miasta na wiele lat (BERDECKA 1961: 29, 31).

W najniższej, czwartej warstwie otworu 502 wystąpił materiał zabytkowy z XVI w. a w warstwie 2 przemieszany z XIV-XV (pl. 64: 6) i XVI- XVII w. Po południowej stronie kościoła parafialnego Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny wykonano otwór o średnicy 20 cm oznaczony nr 503. Zarejestrowano w nim nawarstwienia kulturowe o miąższości 1,2 m składające się z czterech warstw zalegających na naturalnym podłożu żółtego piasku. Natrafiono na najstarszą warstwę związaną z okresem budowy kościoła – warstwa 4. Materiał zabytkowy z najniższej położonej jak i położonej wyżej przemieszanej warstwy daje ciekawy przegląd zdobienia naczyń siwionych z drugiej połowy XIV i XV w. (pl. 64: 1, 3-5). Znaczenie w najniższej warstwie fragmentów naczyń z drugiej połowy XV w. (nr inw. 503/2/98) odpowiada najwcześniejszej fazie użytkowania tego miejsca.

Kościół Nawiedzenia NMP, ufundowany w 1411 r. jest najstarszą murowaną świątynią na Nowym Mieście. Przebudowany na przełomie XV i XVI w. uzupełniony został w połowie XVI w. wolno stojącą wieżą (BERDECKA 1961: 51).

Wieża, kościół i otaczające je zabudowania szkoły parafialnej widoczne są dwóch najwcześniejszych panoramach Warszawy: Szafenbergera (SROCZYŃSKA, JAWORSKA 1985: 42) i Hogenbergera. Budynki przetrwały w nienaruszonej formie do lat 1775-80; przedstawia je Panorama Baryczkowska.

Podnóże skarpy nowomiejskiej

Kolejny odwiert wykonano poniżej kościoła Nawiedzenia NMP na skarpie w miejscu, gdzie do końca 1944 roku przebiegała ulica Rybaki łącząca obecną ul. Sanguszkę z ul. Mostową. Otwór o średnicy 20 cm oznaczono nr 504 (pl. 63c, 100). Uzyskano przekrój uwarstwienia o miąższości 4,5 m przez narastające tu od początków XVII w. warstwy. Zarejestrowano ich sześć – ułożonych na naturalnym podłożu szaro-żółtego piasku i twardej żółto-pomarańczowej gliny. W najniższej szóstej warstwie znaleziono przedmioty z XVII w. (pl. 66: 9; 67: 7), na których zalegały pozostałości siedemnastowiecznego budynku (pl. 65: 1, 5). Wyżej wystąpiły zabytki świadczące o użytkowaniu tego miejsca w XVIII i na przełomie XIX i XX w.

Ze źródeł ikonograficznych wiemy, że miejsce to

⁹ Skrócona forma dokumentacji w postaci wypisu jest dostępna w archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Historycznego m.st. Warszawy.

¹⁰ Pominięte tu małe otwory z terenu Starego i Nowego Miasta są w komplecie dostępne w archiwum PSOZ WKZ Warszawa.

w końcu XVI w. było wolne od zabudowy, a od brzegu Wisły oddzielone wzniesieniem tworzącym cypel wchodzący w głąb koryta rzeki. Na brzegu cypla ulokowana była zabudowa. Taki obraz brzegu Wisły i podnóża skarpy przedstawia rycina Hogenberga z końca XVI w. Na panoramie Dahlberga z połowy XVII w. (SZKICE 1961: fig. 14) i na Panoramie Baryczkowskiej teren pod skarpy jest natomiast wyrównany i zabudowany.

Lustracja z 1564 r. wymienia na ul. "Rybitwi" 35 domów, a w okolicy dalszych 80. Od początku XVII w. można dopiero mówić o zarysowaniu się układu ulic tej części Powiśla Nowomiejskiego (BERDECKA, PUCIATA, RUTKOWSKA, SZWANKOWSKA 1955: 80).

Fotografia z lat sześćdziesiątych XIX w. dokumentuje skupienie drewnianych domów o charakterze dworców ulokowanych na stoku skarpy i u jej podnóża (LEJKO, NIKLEWSKA 1978: fig. 10). Miejsce w którym wykonano otwór nr 504 ma siedemnastowieczny rodowód co potwierdzają wyniki prac archeologicznych.

Przy wybrzeżu Gdańskim w pobliżu ul. Sanguszkii wykonano kolejny otwór o średnicy 20 cm oznaczony nr 505 (pl. 63c, 100). Warstwy które zadokumentowano są dowodem istnienia tu do XIX w. lub nawet dłużej, koryta Wisły. Układ warstw jest nieoczekiwanie ciekawy. Na głębokości 10,8 m od współczesnej powierzchni zarejestrowano warstwę gruboziarnistego beżowego piasku, w którym osiadły naniesione przez rzekę fragmenty osiemnastowiecznych butelek. Depozyt ten przykrywa 3 metrowej grubości warstwa jałowego rzeczno-piasku. Dopiero na gł. 5,60 m od współczesnej powierzchni pojawiają się warstwy o charakterze przybrzeżnym a na nich nawieziona tu w XIX w. ziemia. W niej znajdujemy za-

bytki z XV w. (pl. 64: 9), z XVII w. (pl. 66: 5) i z XVIII w. (pl. 67: 3).

Podsumowanie

Wyniki analizy uwarstwień zarejestrowanych w przedstawionych wyżej punktach Starego i Nowego Miasta w Warszawie pozwalają na:

- uzupełnienie i potwierdzenie danych dotyczących głębokości zalegania uwarstwień kulturowych.

Nieoczekiwany rezultatem zakończyły się wiercenia u podnóża Góry Gnojowej (otwór 514) i na odcinku od Barbakanu do ul. Brzozowej (otwory 506, 507, 508, 509), gdzie w przypadku otworu 514 nie spodziewano się tak głębokiego zalegania warstw i zupełnie przeciwnie w przypadku podnóża murów obronnych, w którym to rejonie większość warstw usunięto 40 lat temu.

- rozpoznanie charakteru złoża: miejsc występowania relikwów murów – warstw ustabilizowanych, nasypowych i chronologii.

Charakterystycznym dla tego zagadnienia są dwa otwory o małej średnicy wykonane w ogrodach u podnóża Zamku Królewskiego i odwiert nr 510 przy narożniku ul. Mostowej i Bugaj w którym natrafiono na intensywną warstwę szesnastowieczną.

- wyjaśnienie i uzupełnienie danych wynikających ze źródeł pisanych.

Przykładem może tu być zarejestrowanie występowania szesnastowiecznej warstwy po-pożarowej na Nowym Mieście (otwór 502) i siedemnastowiecznej zabudowy poniżej kościoła NMP przy dawnej ul. Rybaki.

Literatura

BERDECKA A.

1961

Rozwój Nowej Warszawy w XV i XVI w., in: Szkie Nowomiejskie, p. 27-54, Warszawa

BERDECKA A., PUCIATA O.,
RUTKOWSKA J., SZWANKOWSKA H.

1955

Ulice Starego Miasta, in: Szkie Staromiejskie, O. Puciata et al. eds., p. 1-97, Warszawa

DOBKOWSKI M.

1991

Ceramika z fosy grodowej na Dziedzińcu Wielkim Zamku Królewskiego, Kronika Zamkowa 1(23), p. 95-118, Warszawa

GARUS J.

1991/92

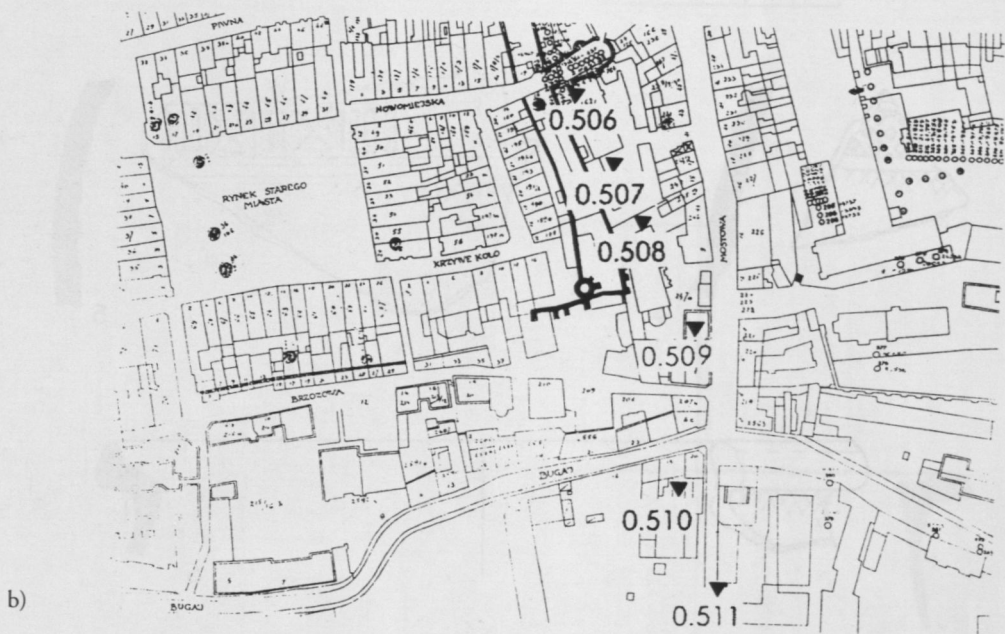
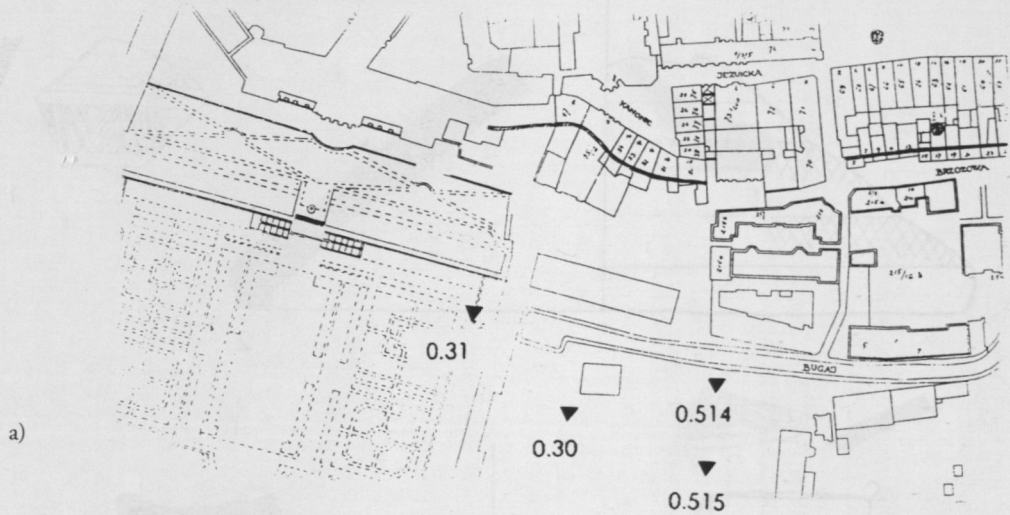
Archeologia na Zamku Królewskim – część druga, Kronika Zamkowa, 2(24), p. 3-32, Warszawa

GASSOWSKI J., GIERLACH B.

1969-71

Zamek Warszawski w świetle badań archeologicznych w latach 1949-52 i 1963-67, Warszawskie Materiały Archeologiczne 6, p. 1-18

- GIERLACHOWIE B. i O.
1967 *Badania wykopaliskowe metodą wiertniczą i studzienną, Warszawskie Materiały Archeologiczne 2, p. 165-169*
- GROMSKI J.
1977 *Kultura sanitarna Warszawy do końca XVIII w., Warszawa*
- LEJKO, K., NIKLEWSKA J.
1978 *Warszawa na starej fotografii 1850-1914, Warszawa*
- LESZCZYŃSKI M., ŁOZIŃSKI J.
1991 *Elementy zabudowy skarpy wschodniej Zamku Królewskiego w Warszawie, Kronika Zamkowa 1(23), p. 88-95, Warszawa*
- LEWICKA-CEMPA M.
1997 *Identyfikacja Pozostałości Zagospodarowania pod poziomem terenu w rejonie Skarpy Staromiejskiej [Krajobraz Warszawski, Dodatek Urbanistyczno-Architektoniczny do Magazynu Ratusz, 39], Warszawa*
- MEYZA K.
1997 *Sprawozdanie z prac archeologicznych przy wierceniach geotechnicznych st. Góra Gnojowa, ul. Brzozowa 6/8 i 14., maszynopis w archiwum PSOZ WKZ, Warszawa*
- SROCZYŃSKA K., JAWORSKA J.
1985 *Widoki Zamku Królewskiego w Warszawie, Warszawa*
- STRUPIECHOWSKI J.
1971 *Wiercenia badawcze na Zamku Królewskim i Górze Gnojowej w Warszawie w latach 1964/65, Warszawskie Materiały Archeologiczne 6, p. 61-67*
- SZKICE
1961 *Szkice Nowomiejskie, O. Puciata et al. eds., Warszawa*
- ŚWIECHOWSKA A.
1961 *Początki osadnictwa na terenie Nowego Miasta, in: Szkice Nowomiejskie, p. 10-26, Warszawa*
- 1971 *Dyskusja o najdawniejszym grodzie warszawskim, Warszawskie Materiały Archeologiczne 6, p. 370-371*
- 1979 *Nowe materiały do historii budowy Zamku Królewskiego w Warszawie, Rocznik Warszawski 15, p. 85-104*
- ZIELIŃSKI J.
1995 *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy, Warszawa*

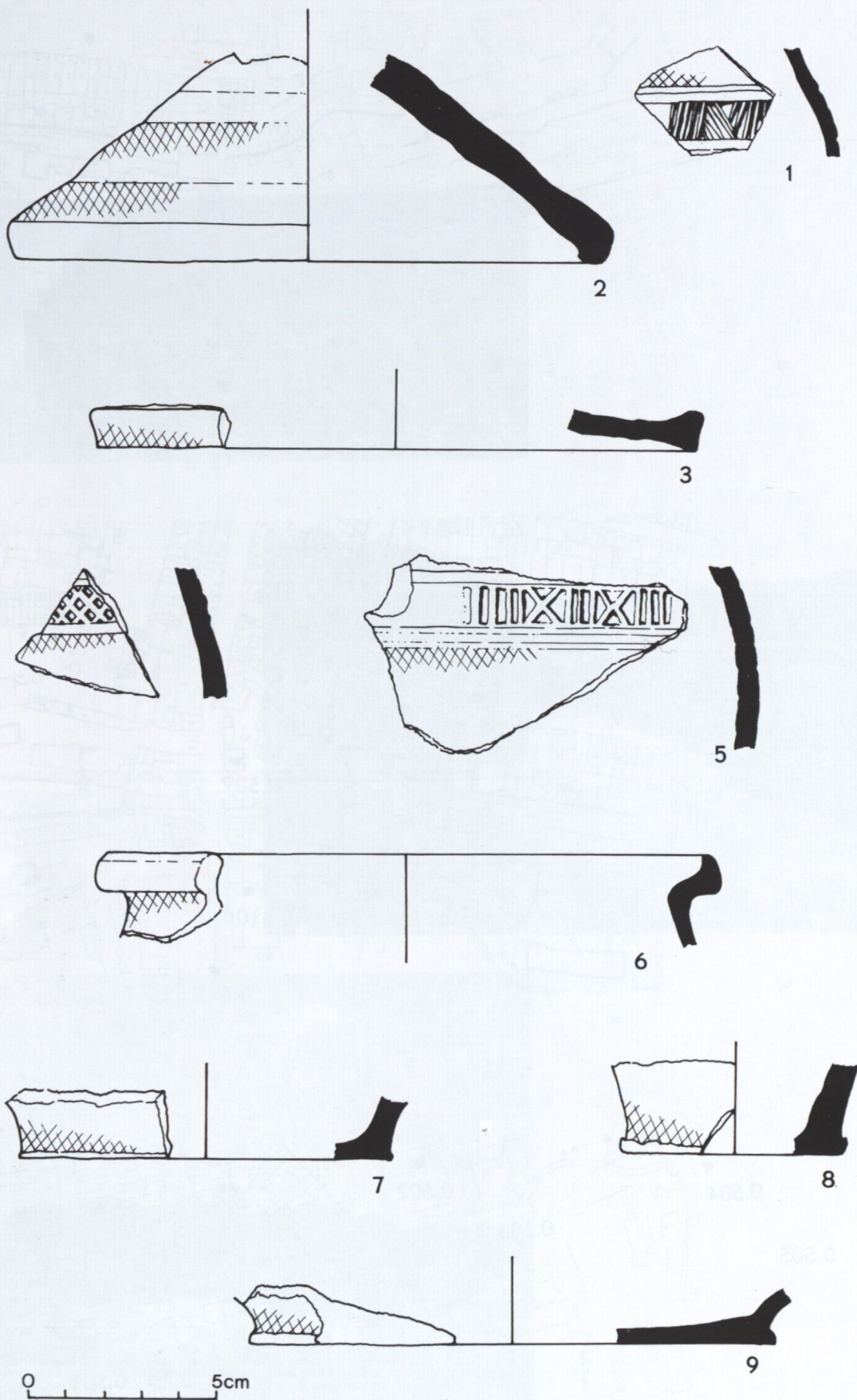

Lokalizacja otworów wiertniczych na wycinkach planu m.st. Warszawy z 1938 r. w skali 1:1000 (redukcja 50%). Oprócz wierceń ITB z 1998 r. Na planie zaznaczono otwory wykonane przez KBDW w latach 1952-53 r.

a. teren pod skarpgę Zamku Królewskiego i Góry Gnojowej.

b. teren poniżej murów obronnych od Barbakanu w kierunku Wisły.

c. teren od ul. Franciszkańskiej i Koźlej do ul. Rybaki.

Znaleziska z okresu od połowy XIV do końca XV w. Wiercenia geotechniczne ITB, luty 1998 r. (Rys. Grażyna Zborowska).

1. Naczynie zdobione, siwak, fragment, druga połowa XIV-XV w. Otwór nr 503, nr inw.503/1/98.

2. Pokrywka, siwak, fragment, druga połowa XIV-XV w. Otwór nr 506, nr inw.506/1/98.

3. Pokrywka, siwak, fragment, koniec XV w. Otwór nr 503, nr inw.503/2/98.

4. Naczynie zdobione, siwak, fragment, XV w. Otwór nr 503, nr inw.503/1/98.

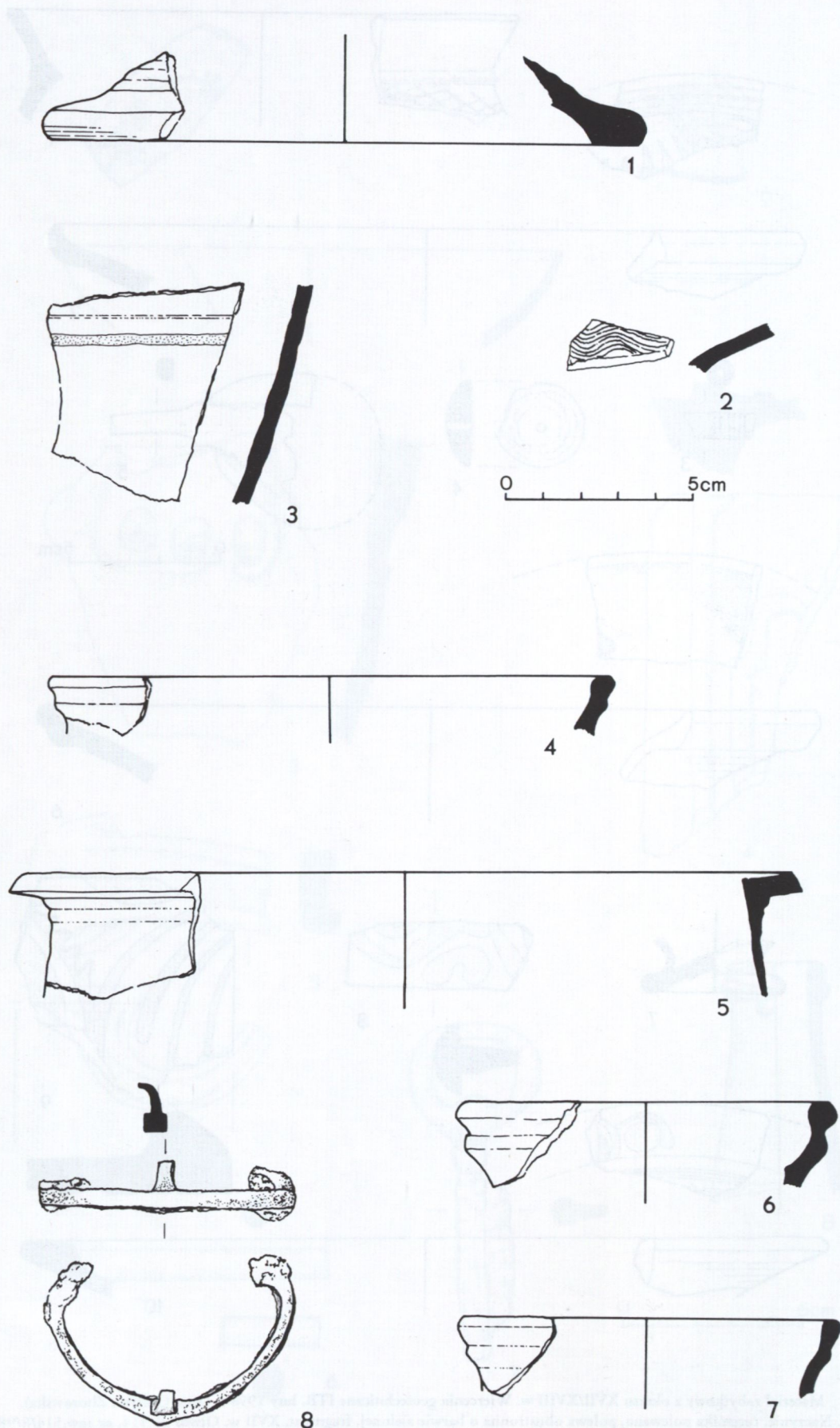
5. Naczynie zdobione, siwak, fragment, XIV-XV w. Otwór nr 503, nr inw.503/1/98.

6. Naczynie, siwak, fragment, druga połowa XIV w. Otwór nr 502, nr inw.502/2/98.

7. Naczynie, siwak, fragment, XIV-XV w. Otwór nr 515, nr inw.515/6/98.

8. Naczynie, siwak, fragment, XIV-XV w. Otwór nr 515, nr inw.515/6/98.

9. Naczynie, siwak, fragment, XIV-XV w. Otwór nr 505, nr inw.505/3/98.

Znaleziska z XVI i XVII w. Wiercenia geotechniczne ITB, luty 1998 r. (Rys. Grażyna Zborowska).

1. Pokrywka, ceramika polewana, polewa o barwie oliwkowej na stronie zewnętrznej, fragment, XVI-XVII w. Otwór nr 504, nr inw.504/5/98.

2. Talerz, ceramika polewana, polewa o barwie zielonej, fragment, XVI w. Otwór nr 510, nr inw.510/2/98.

3. Naczynie malowane, ceramika biała, pas ornamentu w kolorze rudym, fragment, XVI w. Otwór nr 510, nr inw.510/2/98.

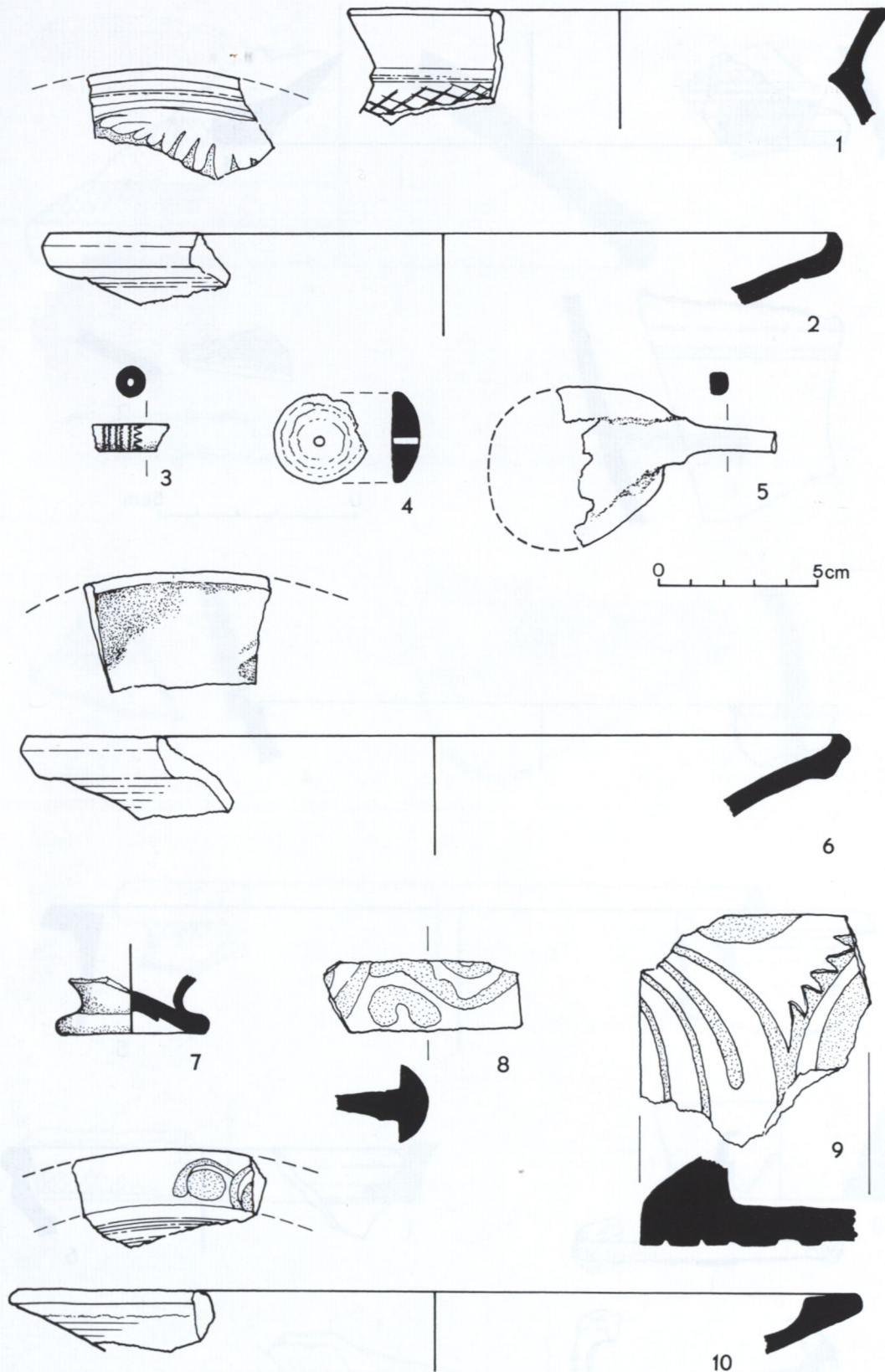
4. Naczynie, ceramika polewana, obustronna polewa barwy jasnobrązowej, fragment, XVI w. Otwór nr 510, nr inw.510/2/98.

5. Naczynie, ceramika polewana, polewa na stronie wewnętrznej barwy oliwkowej, fragment, XVI w. Otwór nr 504, nr inw.504/4/98.

6. Naczynie, ceramika polewana, polewa obustronna barwy zielonej fragment, XVI w. Otwór nr 510, nr inw.510/2/98.

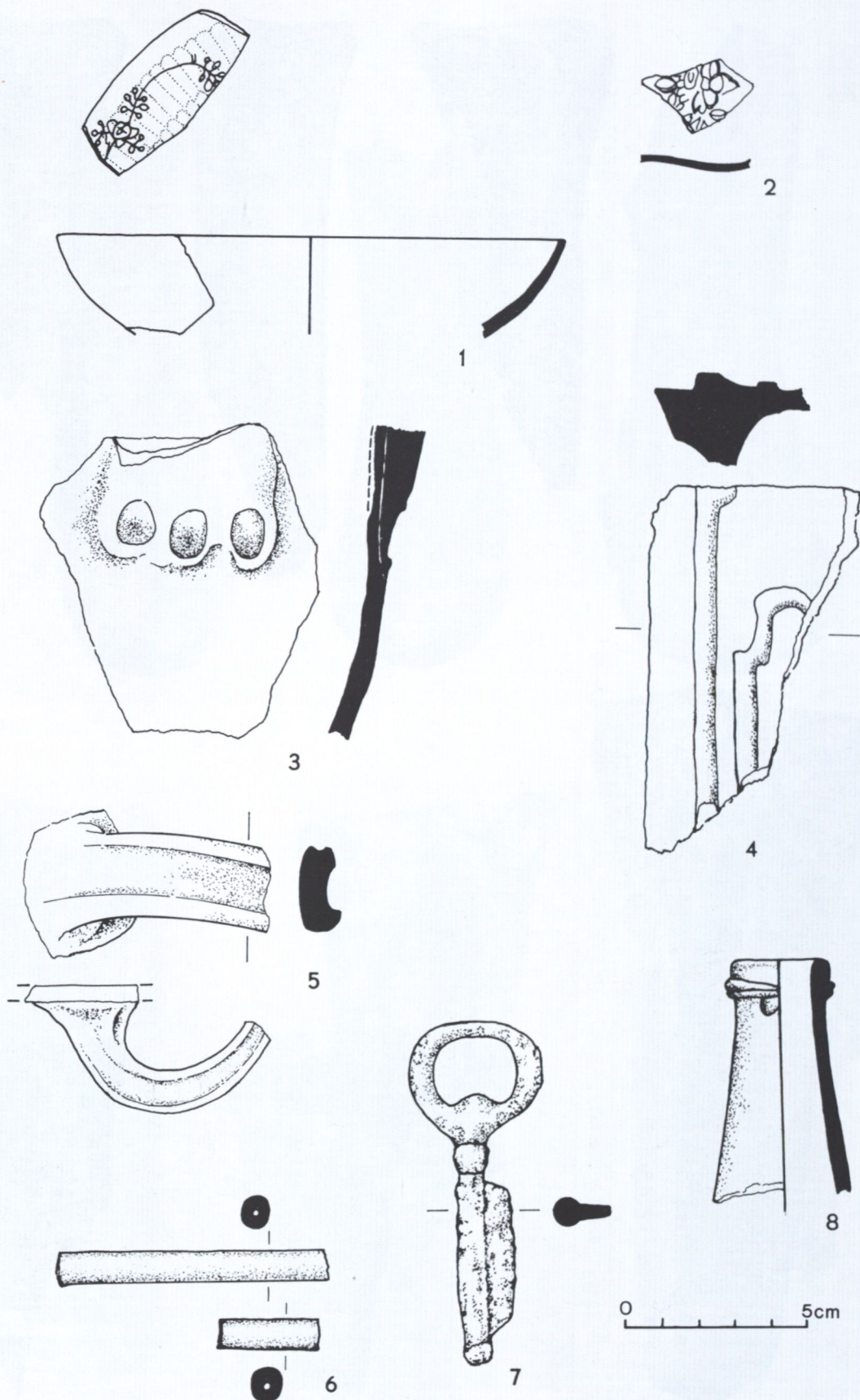
7. Naczynie, ceramika biała, fragment, XVI w. Otwór nr 510, nr inw.510/2/98.

8. Podkówką żelazna do buta, koniec XVI - początek XVII w. Otwór nr 510, nr inw.510/2/98.

Materiał zabytkowy z okresu XVII/XVIII w. Wiercenia geotechniczne ITB, luty 1998 r. (Rys. Grażyna Zborowska).

1. Naczynie, ceramika polewana, polewa obustronna o barwie zielonej, fragment, XVII w. Otwór nr 514, nr inw.514/8/98.
2. Talerz zdobiony, ceramika polewana, polewa biała cynowa, ornament w kolorze niebieskim, fragment, XVII/XVIII w. Otwór nr 514, nr inw.514/1/98.
3. Cybuch fajki jednorodnej, biała glina, fragment, XVII w. Otwór nr 514, nr inw.514/5/98.
4. Guzik drewniany, XVII w. Otwór nr 514, nr inw.514/8/98.
5. Łyżka cynowa, fragment, XVII w. Otwór nr 505, nr inw.505/3/98.
6. Talerz zdobiony, ceramika polewana, polewa przezroczysta na pobiałce, ornament brązowych plam, fragment, koniec XVII w. Otwór nr 514, nr inw.514/1/98.
7. Pucharek szklany, szkło barwy jasnozielonej, fragment, koniec XVII w. Otwór nr 511, nr inw.511/1/98.
8. Kafel płytowy malowany, polewa biała cynowa, ornament barwy niebieskiej, fragment, XVII/XVIII w. Otwór nr 514, nr inw.514/1/98.
9. Kafel płytowy, fragment, bez polewy, XVII w. Otwór nr 504, nr inw.504/6/98.
10. Talerz zdobiony, ceramika polewana, polewa przezroczysta na pobiałce, ornament barwy rudej i zielonej, fragment, XVII/XVIII w. Otwór nr 514, nr inw.514/1/98.

Materiał zabytkowy z okresu XVIII-XIX w. Wiercenia geotechniczne ITB, luty 1998 r. (Rys. Grażyna Zborowska).

1. Spodek porcelanowy, fragment, Miśnia około 1760 r. Otwór nr 511, nr inw.511/3/98.

2. Naczynie fajansowe, fragment, XVIII w. Otwór nr 514, nr inw.514/6/98.

3. Naczynie, ceramika polewana, fragment, obustronnie polewany, od wewnątrz w kolorze zielonym od zewnątrz w kolorze miodowym, XVIII w. Otwór nr 505, nr inw.505/1/98.

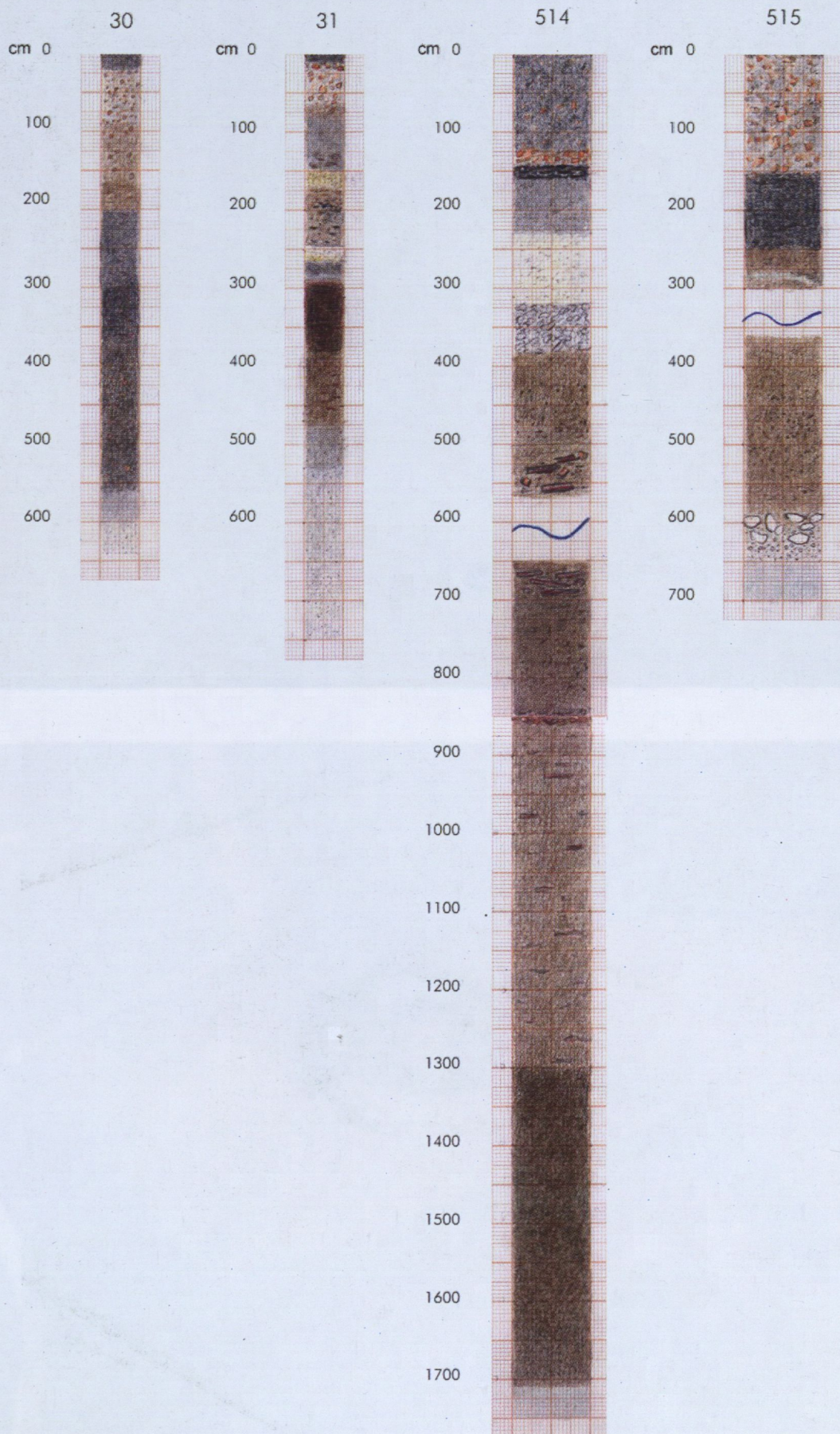
4. Kafel płytowy, polewa biała cynowa nieprzezroczysta, fragment, XVIII w. Otwór nr 515, nr inw.515/7/98.

5. Słój kamionkowy, fragment, XVIII w. Otwór nr 514, nr inw.514/6/98.

6. Cybuchy fajek jednorodnych, biała glina, 2 fragmenty, XVIII-XIX w. Otwór nr 514, nr inw.514/7/98.

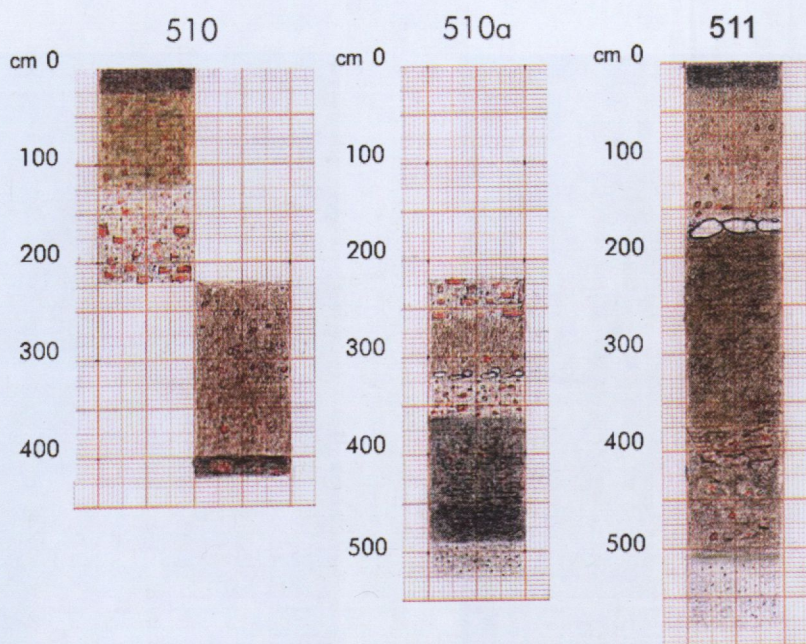
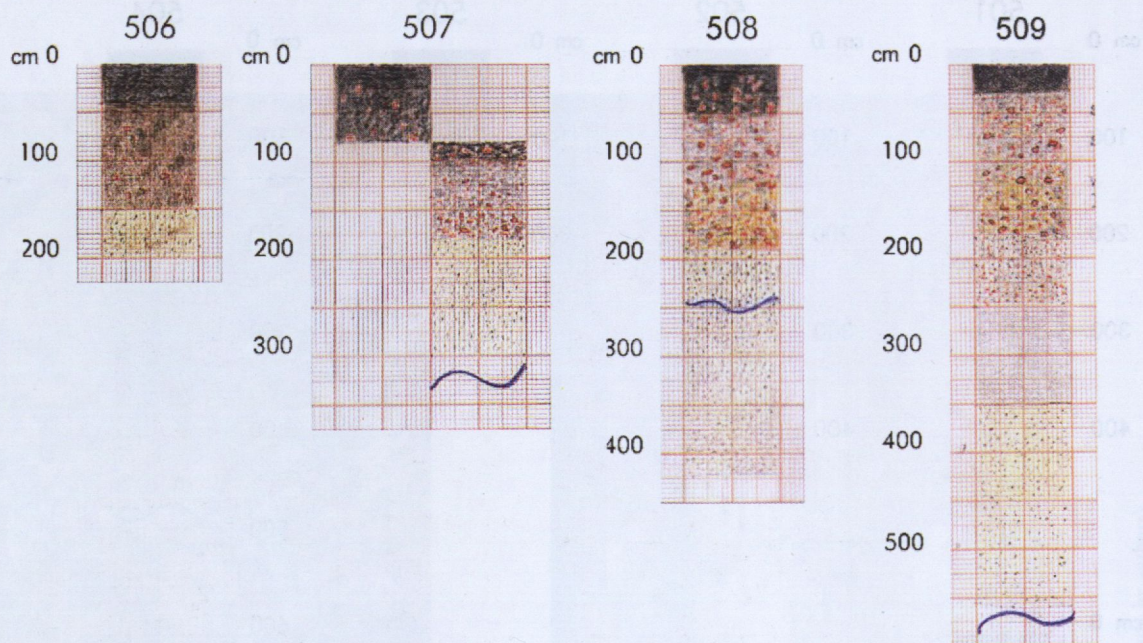
7. Klucz żelazny, XVII/XVIII w. Otwór nr 504, nr inw.504/7/98.

8. Butelka szklana, szkło barwy zielonej, fragment, XVIII-XIX w. Otwór nr 515, nr inw.515/5/98.

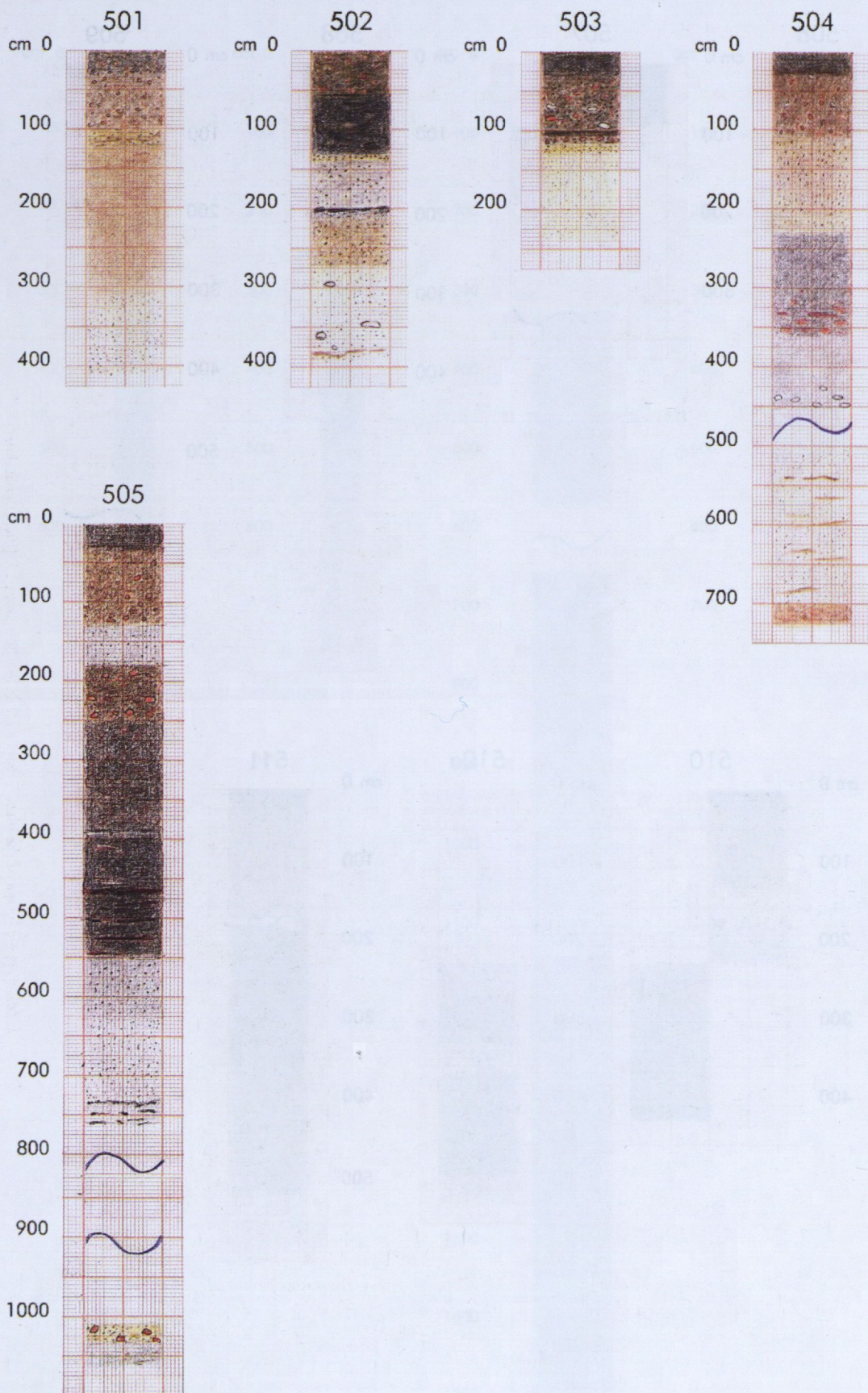
Warszawa – Stare Miasto, teren u podnóża Zamku Królewskiego i Góry Gnojowej.

Rysunki rekonstrukcyjne układu warstw kulturowych w otworach wiertniczych nr 30, 31, 514, 515, skala pionowa 1:50, skala pozioma 1:20.

Warszawa – Stare Miasto, poniżej murów obronnych od Barbakanu w kierunku Wisły.

Rysunki rekonstrukcyjne warstw kulturowych w otworach wiertniczych nr 506, 507, 508, 510, 511, skala pionowa 1:50, skala pozioma 1:20.

Warszawa – Nowe Miasto, na krawędzi skarpy i u jej podnóża.

Rysunki rekonstrukcyjne warstw kulturowych w otworach wiertniczych nr 501, 502, 503, 504, 505, skala pionowa 1:50, skala pozioma 1:20.